

70 ГОДИНИ СЛЕД ДЖОРДЖ ОРУЕЛ (1903-1950)

Преди седемдесет години завинаги затваря очи Джордж Оруел, един от най-известните литературни критици, есеист и писател, създател на може би най-известната дистопия „1984“. *НОТА БЕНЕ* отбелязва годишнината от смъртта на Оруел с нов превод на неговата радиобеседа *Литература и тоталитаризъм*, произнесена три дни преди нападението на нацистка Германия над Съветския съюз. Новият превод на беседата е дело на Камен Лозев.

Seventy years ago, George Orwell, one of the most famous English literary critics, essayists and writers, the creator of perhaps the most famous dystopia "1984", closed his eyes forever. *NOTA BENE* marks the Anniversary of Orwell's death with a new translation of his radio talk *Literature and Totalitarianism*, delivered three days before Nazi Germany's attack on the Soviet Union. The new translation of the talk is done by Kamen Lozev.

Литература и тоталитаризъм

В началото на първата ми беседа казах, че не живеем във века на критиката. Живеем във века на пристрастията, а не на обективността, живеем във века, в който е изключително трудно да видиш литературните достойнства на книга, с чиито изводи не си съгласен. Политиката - политиката в най-общия смисъл - нахлу в литературата до степен, която в нормални условия не би съществувала, и това извади на повърхността на съзнанието ни борбата, която винаги се води между индивида и общността. Точно когато осъзнае трудността да напише честна, безпристрастна критика във време като нашето, човек започва да схваща естеството на заплахата, надвиснала над цялата литература в идващите години.

Живеем в епоха, в която автономният индивид престава да съществува - или може би трябва да кажем, в която индивидът престава да храни илюзията, че е автономен. С оглед на всичко, което казваме за литературата и (най-вече) с оглед на всичко, което казваме за критиката, ние инстинктивно приемаме автономния индивид за даденост. Цялата съвременна европейска литература - говорим за литературата от последните четири столетия - се гради върху идеята за интелектуална честност или, ако искате да се каже по друг начин, върху максимата на Шекспир „Бъди верен на себе си“. Първото нещо, което искаме от писателя, е да не говори лъжи, да казва онова, което наистина мисли и което наистина чувства. Най-лошото, което можем да кажем за една творба на изкуството, е, че е неискрена. И това е дори по-вярно за критиката, отколкото за художествената литература, в която известна доза имитиране и маниерничене, и дори в някаква степен явна измама, не са от значение, стига писателят по принцип да е искрен. По същество съвременната литература е нещо индивидуално. Тя или е истинният израз на онова, което човек мисли и чувства, или е нищо.

Както казах, ние приемаме това понятие за даденост и все пак, когато го изразим с думи, осъзнаваме колко огромна е заплахата за литературата. Защото живеем в епохата на тоталитарната държава, която не позволява и вероятно не може да позволи на индивида каквато и да било свобода. Когато се спомене тоталитаризмът, веднага си мислим за Германия, Русия, Италия, но ми се струва, че трябва с лице да застанем пред риска този феномен да обхване целия свят. Очевидно е, че периодът на свободния капитализъм приключва и че страните една след друга възприемат централизираната икономика, която се нарича социализъм или държавен капитализъм, както предпочитате. С това икономическата свобода на индивида и до голяма степен свободата му да прави онова, което му харесва, да избира собствената си работа, да се

движи напред-назад по повърхността на земята, приключва. Доскоро последиците от това не бяха предвиждани. Никога напълно не се осъзнаваше, че изчезването на икономическата свобода ще окаже влияние върху интелектуалната свобода. Обикновено се смяташе, че социализмът е нещо като морализиран либерализъм. Държавата ще се погрижи за вашия икономически живот и ще ви освободи от страха от бедност, безработица и т.н., но не би се нуждаела от намеса в личния ви интелектуален живот. Изкуството би процъфтяло точно както в либерално-капиталистическата епоха, и дори малко повече, тъй като художникът повече няма да изпитва икономическа принуда.

Предвид наличните свидетелства днес трябва да се признае, че тези идеи са лъжа. Тоталитаризмът ликвидира свободата на мисълта до степен немислима за която и да е предишна епоха. И е важно да осъзнаем, че наложеният контрол върху мисълта е не само негативен, но и позитивен. Тоталитаризмът не само ви забранява да изразявате - дори да мислите - определени мисли, но и диктува какво *трябва* да мислите, създава ви идеология, опитва се да управлява емоционалния ви живот, както и да въведе кодекс на поведение. И доколкото е възможно, той ви изолира от външния свят, затваря ви в изкуствена вселена, в която липсват каквито и да е мерки за сравнение. Във всеки случай, тоталитарната държава се стреми да контролира мислите и чувствата на своите поданици така всеобхватно, както всеобхватно контролира техните действия.

Въпросът, който е важен за нас, е следният: може ли да оцелее литературата в такава атмосфера? Мисля, че трябва кратко и ясно да се отговори, че не може. Ако тоталитаризмът стане световен и дълговечен, литературата, каквато я познаваме, ще престане да съществува. И няма да е вярно, ако се каже - както на пръв поглед изглежда правдоподобно, - че онова, което ще приключи, ще е просто литературата на след-ренесансова Европа.

Има няколко жизненоважни разлики между тоталитаризма и всички ортодоксии на миналото, без значение в Европа или на Изток. Най-важното е, че ортодоксиите от миналото не се променят или поне не се променят бързо. В средновековна Европа църквата диктува в какво трябва да вярвате, но поне ви позволява да запазите едни и същи вярвания от раждането до смъртта. Тя не ви казва да вярвате на едно нещо в понеделник, а на друго във вторник. Днес горе-долу същото е вярно и за всеки ортодоксален християнин, индус, будист или мюсюлманин. В известен смисъл мислите му са ограничени, но целият му живот минава в една и съща мисловна рамка. В чувствата му никой не се бърка.

При тоталитаризма обаче е точно обратното. Спецификата на тоталитарната държава се състои в това, че макар да контролира мисълта, тя не я уточнява. Тя издига категорични догми и ги променя от ден на ден. Тя се нуждае от догмите, тъй като се нуждае от абсолютното подчинение на своите поданици, но не може да избегне промените, диктувани от нуждите на политиката на силата. Тя се самообявява за безпогрешна и в същото време атакува самото понятие за обективна истина. Да вземем един груб, очевиден пример: всеки германец до септември 1939 г. трябваше да гледа на руския болшеvizъм с ужас и отвращение, а от септември 1939 г. трябваше да гледа на него с възхищение и обич. Ако Русия и Германия започнат да воюват една срещу друга, както може да се очаква в следващите няколко години, ще трябва да настъпи още една също толкова рязка промяна. Емоционалният живот на германеца, неговата любов и омраза се очаква, когато е необходимо, да се обърнат за една нощ. Едва ли има нужда да посочвам ефекта от тези неща върху литературата. Защото писането до голяма степен е въпрос на чувство, което не може винаги да се контролира отвън. Лесно е да се признае на думи ортодоксията на момента, но писането на нещо значимо може да дойде само когато човек *чувства* истината на онова, което казва; без това творческият импулс

липсва. Всички свидетелства, с които разполагаме, показват, че внезапните емоционални промени, които тоталитаризмът изисква от своите последователи, са психологически невъзможни. И това е основната причина, поради която смятам, че ако тоталитаризмът триумфира по целия свят, литературата, каквато я познаваме, е към своя край. Всъщност тоталитаризмът до момента изглежда наистина произвежда този ефект. В Италия литературата е осакатена, а в Германия, изглежда, почти е спряла. Най-отличителната дейност на нацистите е изгарянето на книги. И дори в Русия литературният ренесанс, който някога очаквахме, не се случи, а най-обещаващите руски писатели проявяват подчертана склонност към самоубийство или изчезват в затвора.

По-рано казах, че либералният капитализъм очевидно върви към своя край и следователно може би изглежда, че съм предположил, че свободата на мисълта също е неизбежно обречена. Аз обаче не вярвам, че това е така и в заключение просто ще кажа, че вярвам, че надеждата за оцеляване на литературата се крие в онези страни, в които либерализмът е пуснал своите най-дълбоки корени, невоенните страни, западна Европа и Америка, Индия и Китай. Аз вярвам – и това е може би не повече от благочестива надежда, - че макар да е неизбежно идването на колективизираната икономика, тези страни ще съумеят да развият форма на социализъм, който не е тоталитарен, в който свободата на мисълта може да оцелее при изчезването на икономическия индивидуализъм. Във всеки случай това е единствената надежда, към която всеки загрижен за литературата може да се придържа. Всеки, който чувства стойността на литературата, всеки, който разбира централната роля, която тя играе в развитието на човешката история, трябва също така да разбере необходимостта от съпротива на живот и смърт срещу тоталитаризма, независимо дали ни е натрапен отвън или отвътре.

Превод от английски: Камен Лозев